УДК 32.01: 477

Срібна Т.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Політичний режим у період системної трансформації є, безперечно, одним із головних акторів на політичній сцені, оскільки він характеризує діяльність базових державно-владних інститутів і процес демократизації.

Ключові слова: *трансформація, системна трансформація, політичний режим, трансформація політичного режиму, посткомуністична держава.*

Политический режим в период системной трансформации является одним из главных актеров на политической сцене, поскольку он дает характеристику деятельности базовым государственным институтам и процессам демократизации.

Ключевые слова: *трансформация, системная трансформация, политический режим, трансформация политического режиму, посткомунистическое государство.*

The political mode is in the period of system transformation – one of main actors, on the political stage, as it characterizes activity of base state imperious institutes and process of democratization.

Key words: *transformation, system transformation, political mode, transformation of the political mode, postcomunisticial state.*

Ми живемо сьогодні в епоху глобальних змін – як у нашому суспільстві, так і у світі в цілому. Дуже важливо розглядати ці процеси не як хаотичне нагромадження випадкових явищ, а як етапи постання нової цивілізації, що народжується на зламі тисячоліть у процесі трансформації.

На думку В. Горбатенка, категорія «системна трансформація» означає подолання суспільних, політичних, структурних суперечностей та проблем даного суспільства засобом його виходу за рамки власної соціальної організації, що передбачає кардинальну зміну векторів її руху, способів мислення та дії суб'єктів [7, с. 238].

Трансформація при переході до демократії від авторитарних режимів відбувається переважно у політичній сфері, де монопольна система перетворюється на плюральну; в позаполітичних сферах відбувається лише їх адаптація до нового режиму функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм, у культурі – політичні обмеження). При переході від тоталітарних режимів трансформаційний процес охоплює усі сфери суспільного життя, бо і в політиці, і в економіці, і в культурі – скрізь треба замінити монопольну систему на плюральну. Оскільки тоталітаризм і демократія за своїми структурними характеристиками є двома крайніми типами політичного режиму, а авторитаризм – проміжний, то апріорно можна передбачити три можливі варіанти розвитку посткомуністичної трансформації: прямий перехід до демократії; перетворення тоталітарного режиму на авторитарний; повернення, в силу певних причин, суспільства до тоталітарного стану.

Звернімося до процесу трансформації політичних режимів двох сусідніх держав: України та Польщі. Вивчення праць сучасних українських та польських вчених, аналіз світового досвіду дозволяє виділити такі складові політичної трансформації, як динамізація політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій; формування нової модернізаторської політичної еліти; подолання відчуження громадян суспільства від політичної влади; забезпечення реальної участі народу в політичному житті; посилення впливу інформації; постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури.

Перехід старої еліти до нового політичного режиму є серйозною проблемою з точки зору легітимізації нової влади суспільством. Природно, що старі комуністичні еліти були зацікавленні в отриманні і збереженні політичної влади після зміни політичного режиму на теренах колишнього СРСР. Проте, стратегії трансформації еліти в посткомуністичних країнах істотно відрізняються в залежності від типу колишнього комуністичного режиму. Ця різниця здебільшого обумовлена тим, якими мотивами керувалася еліта, розпочинаючи «лібералізацію» режиму, які ресурси були їй доступні, яку реально силу мало громадянське суспільство і якою була ступінь інституційна лі-

зованості опозиції – чи була вона організованою силою та наскільки чітко усвідомлювала і формулювала свої вимоги.

Мета цієї статті – порівняти, як процеси зміни влади, відбувалися у двох посткомуністичних країнах – Польщі та Україні: хто прийшов до влади, як трансформувся колишній політичний режим, які основні риси притаманні йому. Адже результати реформ, що відбулися у досліджуваних державах, на сьогодні дуже різняться між собою.

На сьогоднішньому етапі розвитку посткомуністичних держав України та Польщі, важко найти щось спільне. Немає і такої закономірності, яка б в останні півтора десятиліття проявилися б в усьому просторі бувшого «соціалістичного табору». У «Політичному атласі сучасності» держави, які до нього входили за результатами кластерного аналізу віднесені до дванадцяти різних кластерів, а бувші соціалістичні республіки – до дев'яти [6, с. 15].

Однак відмовлятися від аналізу посткомуністичних держав, як єдиного цілого було б, передчасним. По-перше, є достатня кількість критеріїв, за якими початкову стадію політичного режиму цих держав на рубежі 1990-х років можна вважати загальною. По-друге, всередині самих цих підгруп прослідковується і схожість трансформацій, що дозволяє оцінювати ефекти тих чи інших інституційних виборів і політичних рішень, і їх вплив на послідуючий розвиток. По-третє, далеко не всі держави досягли того рівня, коли можна з впевненістю говорити про успіх або провал модернізації і демократизації, а це означає, що при подальшому розвитку або (застою) трансформаційних процесів у них як не виключення включаться фактори, які працювали в «сусідній» державі у минулі роки.

Схожість посткомунуністичних держав частково залежить і від їх географічного положення і набору загальних рис, у тому числі:

- єдина пануюча ідеологія (хоча з різним ступенем «закоренілості»);
- відсутність приватної власності (повної або часткової) і ринкових відносин;
- схожі інституційні моделі державного управління;
- схожість, якщо не політичної культури, то багатьох її складових.

У даній статті ми робимо спробу оцінити і порівняти політичні режими поскомунуністичних країн у державному будівництві, модернізації суспільства і демократизації, використовуючи групу критеріїв. Група критеріїв – політичні інституційні параметри державного устрою.

На рівні з об'єктивними фактичними даними для оцінки інституціонального устрою можна використовувати два індекси:

- Перший – це індекс повноважень парламенту (ІПП), розрахований американським дослідником С. Фішем для посткомуністичних держав. Індекс вираховується як співвідношення числа конкретних повноважень, якими володіє той чи інший парламент, до загального числа парламентських повноважень.
- Другий – індекс форми правління (ІФП), визначається як різниця між індексами повноважень президента і парламенту в системах з всенародним обранням президента (індекс розрахований політологом О. Зазнаєвим) [12, с. 199].

На карті посткомуністичного простору, чітко видна лінія між «моноцентричними» (президентськими і президентсько-парламентськими) республіканськими і «поліцентричними» (парламентськими і прем'єр-президентськими) режимами.

Ця лінія майже повністю співпадає з кордонами СРСР 1939 р., другими словами, там, де комуністичний режим проіснував на одне покоління менше, нові політичні еліти свідомо пішли на інституційний поділ влади. У Польщі показники ІПП коливаються від 0,66 до 0,67, в Україні до 0,50 [12, с. 203].

Об'єктивні факти свідчать про те, що Польща добилась значних результатів у справі інституційного будівництва. Проглядається неантагоністичний характер протиріч між ключовими політичними силами: вони боролися за владу і сперечалися за конкретні питання, не ставили під сумнів основи політики. Орієнтація на Європу піднімала роль демонстраційного ефекту: політичні еліти свідомо намагались вести себе «по-європейськи», зберігати стандарти європейської політики в різних сферах суспільного життя.

За період з початку 1990-х років Польща освоїла весь «підручник» парламентської демократії. Передача влади через вибори стала нормою політики. При кризовому розвитку на чолі держави було правління меншості: напівпрезидентські системи успішно пройшли випробування «розділення владою», коли президент і уряд належать до різних політичних партій.

У Польщі навіть за часів Радянського Союзу існував режим ***національного компромісу.*** Цей режим характеризується частковим відділенням партійних органів від «технічної» державної адміністрації і наголосі на мовчазній згоді населення жити за встановленими правилами. Звісно влада не терпіла відкритих викликів, але і не втручалася у приватні справи громадян, не звертала уваги на певний ступінь культурної, релігійної, етнічної самостійності, не пов'язаної з державою як такою [9, с. 61].

Так, кількість членів комуністичною партії в Польській республіці була найнижчою у порівнянні з іншими республіками СРСР. Кількість членів комуністичної партії в Польщі, за даними на 1981 рік, складала 5,5 % населення, що значно менше ніж в інших республіках СРСР (крім сусідніх прибалтійських республік).

Разом з тим рівень організованості суспільства, за даними досліджень 1990 та 1996 років, – знання громадянських прав, усвідомлення методів боротьби за свої права та готовність ці права відстоювати в польській державі був значно вищим ніж в Україні та Росії [10, с.127-128].

Наведені факти вказують на те, що й інституційні устрої, і поводження політичних еліт виявилися досить зрілими і раціональними; кризові ситуації не змогли заставити їх звернути з демократичного шляху. В цьому і є важливий двигун розвитку демократії.

В Україні за часів СРСР було встановлено ***патримоніальний*** режим, основними рисами якого є практична відсутність мобілізованого та інституціоналізованого громадянського суспільства, яке могло б стати основою для некомуністичних партій та організованих груп за інтересами. Патримоніальний режим спирався на ієрархічну особисту залежність між лідерами партійного та державного апарату та їхнім оточенням, пронизану традиціями патронажу і взаємних «послуг» [8, с. 79].

В Україні у створенні партій передував соціальний розподіл суспільства. На початку трансформації в ній скоріше всього існували певні цінності (ринок, демократія і т. д.), ніж інтереси виникаючих у цьому процесі нових соціальних прошарків [8, с. 80].

Україна вибрала президентсько-парламентську форму правління, як майже всі держави колишнього СРСР. Наша держава являла собою прем'єр-президентську республіку. Вона відзначалася рівнем плюралізму і конкуренції. Україна, як приклад «запізнілої демократії» з доки незрозумілим кінцем. Вона поступається сусідці за ступенем зрілості партійних систем, а за рівнем політичної конкуренції їй немає рівних.

Отже, можемо констатувати, що трансформація політичного режиму в Польщі та Україні проходила хоча і за схожими стратегіями, проте її результати значно відрізняються. Так, Україні вдалося перейти до нового режиму безпосередньо шляхом входження у нові структури влади, тоді як тільки незначна частина польської номенклатури сьогодні залишилася у владних колах. Натомість основною стратегією трансформації політичного режиму Польщі в новий режим став перехід до бізнес-структур. Ця різниця є значною через те, що якщо в Україні колишня номенклатура протягом років незалежності продовжувала визначати «правила гри», а номенклатура Польщі фактично прийняла «правила гри», встановлені новою політичною елітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власть при переходе от тоталитаризма к демократии // Свободная мысль. – 1993. – № 8.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993.
3. Стародубский Б.А. Политические режимы европейских стран. – Свердловск, 1989.
4. Шилобод М.И., Петрухин А.С., Кривошеев В.Ф. Политика и право. – М.: «Дрофа», 1996.
5. Волков В. Монополия на насилие и скрытая фрагментация российского государства (исследовательская гипотеза) // Полис. – 1998. – № 5.
6. Гельман В.Я. Региональные режимы: завершение трансформации // Свободная мысль. – 1996. – № 9. – С. 13-22.
7. Цыганков А.П. Политические режимы: структура, типология, динамика. – М., 1995.
8. Липсет С.М., Сек К.М., Торрес Ч. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. – 1993. – № 3. – С. 61-89.
9. Вятр Е. 2005. Местные элиты и демократические перемены (Польша, 1990-2002 гг.) // Социологические исследования. – № 2. – С. 53-76.
10. Лыкошина Л.С. 1998. Гражданское общество в Польше. Теоретические представления и социальная практика. – М., 2001.
11. Niewiadomski Z. 1996. Samorząd terytorialny wobec regionalizacji [Електронний ресурс]. – Samorząd terytorialny, № 7-8. – Режим доступу до ресурсу: http://www.politiko.com.ua/blogpost4270.
12. Зеленько Г.І. Порівняльна політологія: науковий напрям чи метод дослідження? // Наукові записки: Збірник. Сер. «Політологія і етнологія». Вип. 5. – К.: ІПіЕНД, 1998. – С.196-204.
13. Романюк О.І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Серія: «Питання політології». – Вип. 4: – 2002. – № 555. – С. 16-25.
14. Алмонд Г. и Верба С. «Гражданская культура и стабильность демократии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.politstudies.ru/fulltext/1992/4/14.htm.
15. Freedom of the Press 2004. A global Survey of Media Independence [Електронний ресурс] / Ed. by K. Deutch Karlekar. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XII, 194 p. – Режим доступу до ресурсу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1236.

Рецензенти: Іванов М.С., д.політ.н., професор;
Левченко Л.О., к.політ.н., доцент.

© Срібна Т., 2010

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2009 р.